

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**YOKSULLUK VE YOKSULLAŞMA:
İPİN UCUNU KAÇIRMADAN***Metin ÇULHAOĞLU**

Toplumsal sınıflar, kendilerini kuşatan kurumsallıklar çerçevesinde, üretim ilişkileri içindeki konumlarıyla, geçmişten devraldıklarıyla ve kendi deneyimleriyle sınıf ideolojilerini geliştirebiliyorlar. Toplumsal sınıflardan her birinin geliştirdiği ideolojinin, diğerlerinden büsbütün bağımsız ve yalıtık bir alanda durduğunu söylemek mümkün değildir. İstisnasız bütün sınıf ideolojileri, şöyle ya da böyle bulaşıktır. Başka bir deyişle, her sınıfın ideolojisi, o sınıfın özel konumuna ve deneyimine bağlanamayacak birtakım ideolojik motifler de içerir. Bununla birlikte, gene her sınıfın ideolojisinin, birtakım özellikler nedeniyle diğer sınıfların ideolojilerinden farklı bir çerçeveye oturduğunu söyleyebiliriz.

Sınıflardan söz ederek başladık. Oysa, gündemde yoksulluk ya da yoksullar var. Bu gündeme ilişkin sorular ise şunlar: Yoksulluk bir sınıfsal konum mudur? Yoksullar ayrı bir sınıf oluştururlar mı? Sınıf oluştursalar da oluşturmazlar da, yoksulların özel olarak bu konumlarından kaynaklanan ayrı bir ideoloji kategorisinden, örneğin bir "yoksulluk ideolojisinden," söz edilebilir mi?

Sorular çok basit ve anlaşılır görünse bile, bunlardan özellikle sonuncusunu yanıtlamak o kadar kolay değildir. İşi kolaylaştırmak için, belirli tarihsel referanslara başvurup ilgili kavramlar üzerinde durabiliriz.

Klasiklerde Özel Bir Kavram: "Pauperizm"

Denebilir ki, yoksulluğu en canlı ve ayrıntılı biçimde betimleyen ilk yapıtlardan biri Engels'in İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu adlı çalışmasıdır. Engels'in bu yapıtta betimlediği kesimlerin derin bir yoksulluk içinde yaşadıkları açıktır. Peki, Engels'in söz ettikleri, işçi sınıfının bir parçası olmayıp, "yoksullar" denebilecek görece ayrı bir kategorinin insanları mıydılar? Çalışmanın başlığı pek böyle demiyor gibi; çünkü söz konusu olan, yoksulların değil "işçi sınıfının" durumu. Öyleyse, Engels'in, işçi sınıfının belirli bir dönemde, belirli bir mekanda en yoksul olan, en olumsuz koşullarda çalışan kesiminden söz ettiğini söyleyip işin içinden çıkabiliriz. Bu, kolaycılık değil, yapılması gerekenin ta kendisidir.

Titizlik gibi görünebilir, ama burada kavramlar üzerinde biraz durmanın yararı var. Engels'in yoksulluğu bütün ayrıntılarıyla betimlediği bu çalışmada, "yoksul" ve "yoksulluk" kavramları son derece az kullanılmaktadır ve kullanılan kavramlar da (İngilizce karşılıklarıyla) "poor" ya da "poverty" değil "pauper" ve "pauperizm"dir. Engels ilk kez 1845 yılında yayınlanan bu çalışmasında, kapitalizmin belirli bir gelişme aşamasından sonra pauperizm'in kırsal alanlarda sürekli, sanayi bölgelerinde ise dönemselsel bir olgu haline geldiğini belirtmektedir¹.

Bu noktada, bir saptama yapmak istiyorum: Gerek Marx, gerekse Engels, "pauperizm" sözcüğünü, bizim bugün yaygın olarak kullandığımız ve verili bir durumda

*Araştırmacı, Yazar

alttaki sınıfın büyük çoğunluğunu kapsayabilen "yoksulluk" kavramının dışında, daha farklı bir içerikte kullanmışlardır. Sözlük karşılığı olarak bakıldığında "pauper", yoksul olmanın ötesinde, "sadakaya muhtaç" kişidir. Dickens'in Oliver Twist'te anlattığı dilenciler çetesi reisi Fagin ve çevresindekiler, genel karşılığıyla yoksul değil "pauper"dir. Devam edecek olursak Marx, özellikle ilk dönemlerinde ve polemiklerinde "pauper" sözcüğünü lumpenproletarya ile az çok eş anlamlı kullanmıştır.

Marx ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde bireyci-anarşist Stirner'e karşı yürüttükleri polemiklerin bir bölümü yukarıdaki savı destekler niteliktedir. Dinleyelim: "(Azizimiz) proletaryayı sürekli olarak pauperizmle tanımlamaktadır. Oysa pauperizm yalnızca yıkıma uğramış proletaryanın konumudur. Pauperizm, proletaryanın düşebileceği en alt düzeydir. Öyle ki, bu düzeye düşen proletarya artık burjuvazinin baskılarına dayanamaz. Ancak bütün enerjisi kendisinden çekilip alınan bir proleter pauper durumuna düşebilir."²

Marx'ın modern proletaryayı modern kapitalizmin ürünü saydığına hiç kuşku yoktur. Buna karşılık pauperizm, kapitalizmi de önceleyen bir olgudur. Pauperizmi kapitalizm yaratmamıştır; kapitalizm yalnızca, yıkıma uğrattığı sınıfların kimi üyelerini de buraya iterek pauper sayısını artırmıştır. Bu söylenenlerden sonra, Marx'ın genel olarak yoksulluğa ve özel olarak pauperizme kapitalizm çerçevesinde nasıl bir yer tanıdığına ilişkin kimi kestirimlere geçebiliriz.

Kanımcı Marx, kapitalizmin işleyiş yasalarını daha ayrıntılı ve derinlikli bir çözümlemeye (Kapital) tabi tutuncaya dek, kapitalizmin gelişme dinamiklerine özel bir pencereden bakıyordu: Gelişen kapitalizmin ve sanayi, toplumun geniş kesimlerini tam anlamda proleterleştirmesi; buna karşılık pauperizm'in, devresel daralma dönemleri dışında gerçekten sınıf dışı ya da sınıf altı unsurlardan oluşan bir marjinalite olarak kalması. Altını özellikle çizmekte yarar var: Marjinal kalacak olan, proleter yoksulluğu değil, Marx'ın özel anlam yüklediğini savunduğum pauperizm'dir. Kapitalizmde ekonominin devresel daralmalarının proletarya üzerindeki ayrıştırıcı (kimin bir süre işsiz de olsa proleter konumda kalacağı, kiminse pauper konumuna geleceği) etkileri konusunda bu dönemin Marx'ından kalkarak çok şey söylemek mümkün değildir.

Öyle sanıyorum ki, "nispi artı nüfus" kavramı, az önce sonuçsuz bırakılan tartışmanın önünün açılması bakımından özel bir anlam taşımaktadır. Marx Kapital'de kapitalizmin her dönemde ancak nispi artı nüfusla var olabileceğini vurguladıktan sonra, bu nüfusun üç varoluş biçimini tanımlamaktadır. Bunlardan üçüncüsü, konumuz açısından özellikle önem taşımaktadır. Gene Marx'a kulak verelim: "Nispi artı-nüfusun üçüncü kategorisi, durgun artı nüfus, faal emek ordusunun bir kesimini oluşturmakla birlikte, bir işte çalışmaları son derece düzensizlik gösterir. Böylece, sermayeye, her an el altında bulunan bitip tükenmez bir emek gücü deposu sağlar. Yaşam koşulları,

işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve bu durum onu, derhal, özel kapitalist sömürü kollarının geniş tabanı haline getirir. Azami çalışma süresi ve asgari ücret, bunların ayırt edici özelliğidir."³

Marx hemen ardından yoksul sayısındaki artış ya da azalışın sınıai çevrimle ilgili olduğunu belirtmekte, ayrıca "resmi yoksulluk" kavramına başvurmuştur. Resmi yoksulluk, "işçi sınıfının varlık koşulunu (emek gücünü satma olanağını) yitiren ve ancak kamunun sağladığı sadakalarla kıtı kıtına yaşayabilen kesimi" anlatan bir kavramdır.⁴ Bir kez daha burada da görülüyor ki Marx pauper ve pauperizm kavramlarını, nispi artı nüfusun üçüncü kategorisini oluşturan emekçilerin dışında, emek gücünü satma olanağını da yitiren bir kesim için kullanmaktadır.

Zamanımızın Yoksulluğu ve Yoksulları

Yoksulluğun günümüzde özel ve yoğun bir tartışma alanı oluşturduğu apaçık ortada. Üstelik, görüldüğü kadarıyla bu konu Dünya Bankası'yla uluslararası finans kuruluşlarının ve elbette hükümet dışı kuruluşların(HDK) gündeminde giderek daha fazla ağırlık oluşturacaktır. Nedeni de açıktır ve (kendi ağızlarından) şöyle özetlenebilir: Gerçi ekonomik büyümenin kendi başına yoksulluğu ortadan kaldıramayacağı daha önce ortaya çıkmıştı, ama ekonomik büyümeyi daha geri plana iten "yapısal uyum" politikalarının bu alandaki sicili de pek parlak olmamıştır; dahası, yapısal uyum politikalarının pek çok ülkede yeni yoksullaşma dinamikleri yarattığı, yoksul sayısını artırırken yaşanan yoksulluğu derinleştirdiği de bir gerçektir. Bu durumda, "yoksullukla mücadele" bağlamında yeni ve hatta piyasa dışı önlemlere gerek vardır...

Söylenen, beş aşağı beş yukarı değil, tam tamına böyledir. Devamı, "mutlak" ve "görelî" yoksulluk kavramlarının ve bunlara ilişkin ölçütlerin (günde kaç dolarla geçinildiği gibi) geliştirilmesiyle gelmiştir. Ancak, iki nokta apaçık ortadadır. Birincisi: Neoliberal uygulamalar ve makro politikalarla yoksulluğun ortadan kaldırılamayacağı zımnen de olsa kabul edildiği için, "yoksullukla mücadele" kavramı artık yerini "yoksulluğun hafifletilmesi" (poverty alleviation) kavramına terk etmektedir. İkincisi: Küçülen ve daha da küçülmesi, bu arada sosyal politikaları terk etmesi gereken devletin bu işe çözüm bulamayacağı ortada olduğuna göre, "yoksulluğun hafifletilmesinde" hükümet dışı kuruluşlara çok özel ve önemli görevler düşmektedir...

Bu kısa saptamaların ardından önemli bir konuya gelebiliriz. Konu şudur: Solda, Marksizm'le ilişkisini kesmiş (ya da böyle bir ilişkisi hiç olmamış) önemli bir kesim, yoksulluk konusuna, temelde Dünya Bankası, IMF ve HDK'larla aynı perspektiften yaklaşmaktadır. Şöyle de söylenebilir: Yoksulluğun ve yoksullaşmanın, en başta kapitalizme içkin tarihsel eğilimlerle değil, uygulanan makro ekonomik politikalarla açıklanması, az önce sıralanan kuruluşlarınkinden farklı bir yaklaşım sayılamaz.

Yapısal uyum dahil, izlenen politikaların yepyeni ve özgül bir yoksulluk kategorisi yarattığını söylemek, istemeden de olsa, bu politikaların mimarları ve dayatıcıları ile aynı zeminde buluşmak demektir. Çünkü, bu politikaların mimarları ve dayatıcıları da, ortada, tam tamına Marx'ın pauperization tanımına uygun biçimde, artık emek gücünü satması (istihdamı) mümkün olmayan, her durumda sadakaya (sosyal yardımlara) muhtaç bir yoksullar kategorisi görmektedir.

Kuramsal çözüm, nispi fazla nüfus çözümlemesinin temel alınması ve son dönemdeki makroekonomik politikaların yol açtığı sonuçların bu çözümlemede yerli yerine konmasıdır. Öbür türlü, Marx'ın proletaryanın sınırlı bir kesimine ve "acıyarak" yakıştırdığı pauperizasyonun emekçi sınıfların çok daha geniş bir kesimine teşmil edilmesi anlamına gelecektir.

Yoksulluk ve İdeoloji

Türkiye'de son dönemde yoksulluğun arttığı ve derinleştiği çok açıktır; ancak, sol adına ve kapitalizmin lanetlenmesi hevesiyle de olsa bu yoksullaşmayı (Marx'ın verdiği içerikle) pauperizasyon olarak görmek, işçi ve emekçiler eliyle gelecek farklı bir dünya özleminden vazgeçmektedir.

Konunun teknik ayrıntılarına girmek gerekmediğinden birkaç noktayı belirtip geçeceğim.

Bir: Türkiye'de enformel sektör ciddi bir istihdam kapasitesine sahiptir.

İki: Hizmet sektörü, çok düşük ücretlerle de olsa emek gücü emme potansiyelini yitirmemiştir.

Üç: Daha önceki dönemlerden farklı olarak, son kriz dönemlerinin işsizleri arasında daha önce işi olanlar görece daha büyük bir ağırlık oluşturmaktadır.

Dört: Geniş aile yapısı ya da akrabalık ilişkileri yoksullar için asgari bir güvence oluşturma özelliğini azalarak da olsa korumaktadır.

Beş: Türkiye'de başında yalnız bir kadının bulunduğu ve/ya da geçimi çocukların çalışmasına bağlı hane sayısı sanıldığı kadar fazla değildir.

Altı: Son dönemin bütün olumsuzluklarına karşın, köyden kente yeni gelen yoksulun "pauper" olması hala kaçınılmaz değildir.

Yedi: Türkiye'de yoksul kesimlerde bile yaygın olan konut sahipliği bir tür "alt limit" işlevi görmektedir.

Ve Sekiz: Bütün bunlar, Türkiye'de yoksulların ve yoksulluğun olmadığını değil, "artı nüfus" kavramının ötesine geçilmesini gerektirecek, genel anlamda işçi-emekçi kesimden ayrılmış özel bir yoksullar kategorisi olmadığını göstermektedir.

Şimdi, yazının en başına dönüp "ideoloji" başlığını ele alabiliriz.

Buraya dek söylenenler ışığında çıkarılabilecek sonuç herhalde açıktır: Türkiye'de genel anlamda işçi-emekçi kesimden maddi olarak ayrılmış bir yoksullar kategorisi (burada kişi ya da gruplardan değil, sosyolojik anlamda toplum kesimlerinden söz ediyorum) olmadığı gibi, işçi-emekçi sınıfların genel ideolojik çerçevesinin dışında kalan ayrı bir "yoksulluk ideolojisi" de yoktur.

Burada önemli bir noktanın altını çizmek istiyorum. İdeolojik yönelim ve tercihlerin tek başına maddi konumdan ve somut yaşam deneyimlerinden hareketle şekilleneceği görüşü, tam tamına indirgemeci bir görüştür. Çünkü bu görüş, hem geçmişten devralınan mirasın, hem de mevcut kurumların (siyasal, sosyal, eğitsel ve kültürel) ideolojik tercih ve yönelimlerin şekillenmesinde oynadığı önemli rolü görmezden gelmektedir. Aşağı yukarı aynı kırsal kökenden gelen (aynı mirası devralmış), örgün eğitim düzeyleri az çok eşit, üstelik bu eğitim sırasında aynı şeyleri dinleyip öğrenen, aynı mahallede oturan, aynı takımı tutan ve aynı TV dizilerini izleyen iki emekçiden birinin sigortalı sanayi işçisi, diğersinin de iki yıldır işsiz bir inşaat işçisi olmasının, hemen ardından köklü ideolojik yönelim farklılıkları getirmesini beklemek safdilliktir.

Dikkat edilirse, burada özellikle ideolojik tercih ve yönelimlerden söz edilmektedir. Birinin gazete okuması, sendika eğitimi alması, sağlık hizmetlerinden belirli bir kurumsallık çerçevesinde yararlanabilmesi vb. kuşkusuz fark yaratacağı; ama bu fark kendi yansımaları benimsenen ideolojik çerçevelerde değil, büyük ağırlıkla spesifik alanlardaki tutum ve davranışlarda bulacaktır. Tutum ve davranış farklılıklarının bir yerden sonra farklı ideolojik tercihlere uzanması elbette mümkündür; ama bu arada "diğeri" de kendi ideolojik süreçlerini yaşayacaktır.

Sözü uzatmadan, iki ölçüte başvurayım. Her iki ölçüt de ideoloji dediğimiz çerçeve ile doğrudan ilgilidir. Bu ölçütlerden biri, kişinin kendisini dış dünya ile ilişkilendirirken salındığı uçlar; diğeri de gene kendi salınımlarıyla birlikte temel referans çerçeveleridir. İlkiyle başlayalım:

- Kaderine razı olma/sınıf atlama arzusu,
- İyi gitmiyor/buna da şükür,
- Daha da kötü olacak/düzelecek,
- Ben bir vatandaşım/ben bu toplumdan dışlanmışım,
- Elimden ne gelir?/ben onlara gösteririm,
- Çalış çalış, değişen bir şey yok/azmin elinden hiçbir şey kurtulmaz,
- Ayıp olmaz mı?/beni bu hale getirenler utansın.

Temel Referans Çerçevesine Gelince:

- Devlet (hem sever hem döver),
- Siyasal partiler/siyasetçiler (aslında hiçbiri işe yaramaz, ama ben oyumu...),
- Din (elhamdülillah...ama çağımızda...),
- "Dış güçler" (bizim bizden başka dostumuz yok),
- Zenginler/işverenler (Allah razı olsun/gözlerini toprak doyursun),
- Komşular/hemşehrilere/akrabalar (sağ olsunlar/ ciğerleri beş para etmez),
- Diğer emekçiler/ yoksullar (beş parmağın beşi bir mi?/aynı yolun yolcusuyuz).

Bunlar hiç kuşkusuz çoğaltılabilecek basit örneklerdir. Ama örnekleri çoğaltsak bile sonuç aynıdır ve şöyledir: Kırsal kesimdekiler bir ölçüde dışarıda tutulmak kaydıyla, Türkiye'de sendikalı sanayi işçisinden "yoksulun da yoksulu" denebilecek kesimlere uzanan geniş emekçi kitlesi içinde, az önce örneklenen başlıklardaki örtüşmeler, hatta ayrıntılar farklılaşmalara çok daha ağır basmaktadır. Aynı şey şöyle de söylenebilir: Eğer Türkiye'de bulanık, bulaşık ve eklektik de olsa yarı-spontan bir sınıf ideolojisinden söz edilebilirse, bu ideoloji sınıfın en üsttekenden en altındakine kadar bütün bölmelerini kapsamaktadır ve aynı ideoloji "en yoksullara" özgü başkalaşmış bir ideolojik uç vermemiştir.

Yazının önceki bölümlerinden de çıkarılabileceği gibi bu durumu açıklayan iki temel neden vardır: Türkiye'deki "en yoksul" kesimin (henüz) pauper durumuna

düşmemesi ve ideolojik oluşum süreçlerindeki benzerlik/ ayniyet.

Bu yazıda vurgulamaya çalıştığım noktaların kimi yönleriyle tartışmaya açık olduğunu; belirli savların altının daha fazla doldurulması gerektiğini; ideolojik oluşum süreçlerinin daha ayrıntılı ele alınmasının yerinde olacağını vb. kabul ederim. Ama, bunları düşünürken aklıma gelen "olası" bir itiraz noktasına ilişkin görüşlerimi peşinen aktarmadan geçemeyeceğim. Eğer Türkiye'deki emekçilerin önemlice bir bölümünün pauper olarak gerçekten proletaryadan ayrıştığı; bu insanların emek güçlerini satma özelliklerini bile yitirdiği; yaşanan pauperizasyonun gerici, dinci, faşist, karanlık vb. her tür ideoloji ve yönelime yatkın geniş bir kesim yarattığı; bu kesimin iflah olmayacağı vb. vb. düşünülüyorsa, o zaman bu ülkede yapılacak iş gerçekten kalmamış demektir...

Ya da, o kadar karamsar olmayacaksa, yapacak tek bir iş kalmış demektir: Sanayi proletaryasının en modern kesimleriyle, gene çağdaşlıklarından kuşku duyulamayacak ilerici sendika liderlerini kemalist-aydınlanmacılar ve orta sınıflarla buluşturup laik demokratik cumhuriyetin bekçiliğini yapmak...

DİPNOTLAR

¹ F. Engels; "The Condition of the Working-Class in England", K.Marx-F.Engels; Collected Works, c. 4, s.549, Moskova, 1975.

² K. Marx-F.Engels; "The German Ideology", Collected Works, c. 5, s. 202.

³ K. Marx; Kapital, I. Cilt, Çev: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Dördüncü Baskı, 1993, s. 660.

⁴ K. Marx; y.a.g.e., s. 670.